

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТІЇ, ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ

УДК 19.299.45.8.245

Куницький М. П.

ЗОВНІШНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОТИВАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена дослідженню зовнішніх макрочинників формування мотивації політичної поведінки в умовах демократизації суспільних відносин. Серед них увага акцентується на економічному, інформаційному та політико-культурному. Окремо проаналізовано таке явище як корупція та її значення у формуванні мотивації політичної поведінки суспільства.

Ключові слова: мотивація політичної поведінки, макрочинники мотивації політичної поведінки, демократизація суспільства.

Поведінка людини, зокрема і політична обумовлюється низкою чинників, серед яких внутрішні (психологічні особливості людини) та зовнішні (соціальні умови існування людини). Досліджуючи проблему детермінант мотивації політичної поведінки, доречно звернутися до моделі «воронки причинності» електорального вибору, розробленої Е. Кемпбелом і «удосконаленої» Е. Оппенхьюсом [11, с. 196]. Ця модель розроблена для електоральної поведінки, проте її можна використати, на наш погляд, і для розгляду чинників мотивації політичної поведінки.

Суть моделі пояснює вплив низки чинників, які ієрархічно розташовуються в кожному конкретному випадку. Широку частину воронки складають «макрочинники» (політичні, економічні, соціальні, правові, культурні особливості розвитку певного суспільства та глобальні процеси). Вони впливають на формування політичної системи і створюють відповідне мотиваційне середовище для формування мотивів політичної поведінки. Нижче розташовуються «мезочинники» (особливості соціально-групової взаємодії, соціальної і політичної стратифікації, цінностей певної субкультури). Вони формують мотиваційний потенціал особистості (готовність особистості до активної дії, реалізації політичних знань, умінь, навичок, досвіду). Вузька частина воронки – «мікрочинники» (політичні знання людини, особливості мислення, сформованість та зрілість її громадянської позиції й політичних переконань), які безпосередньо впливають на формування мотивації.

Метою статті є аналіз зовнішніх макрочинників формування мотивації політичної поведінки в умовах демократизації суспільних відносин. Серед них увага акцентується на економічному, інформаційному та політико-культурному. Окремо проаналізовано таке явище як корупція та її значення у формуванні мотивації політичної поведінки суспільства.

Вагомість впливу економічного чинника розкривається у поглядах С. Гантінгтона, де науковець позначає вплив економічних змін на соціальні і культурні сфери. Останні торкаються і політичної поведінки громадян:

– економічний розвиток має «трансформувати соціальну структуру суспільства, спричиняючи ... масову освіту, спеціалізацію зайнятості, розвиток мереж організацій, більшу рівність доходів та різноманіття розвитку, що мобілізує масову участь у політиці. Ріст спеціалізації зайнятості та освіти призводить до формування трудових ресурсів з незалежним мисленням і спеціалізованими вміннями, що посилює силу їх впливу на еліту;

– економічний розвиток також сприяє культурним змінам, що допомагають стабілізувати демократію. Він має схильність розвивати міжособистісну довіру і толерантність. Він також веде до поширення постматеріалістичних цінностей, що надають більшого пріоритету самовираженню й участі у прийнятті рішень...» [Цит. за: 2].

У наведеній цитаті С. Гантігтона вказується про значимість іншого соціального чинника мотивації політичної поведінки – соціального та політичного статусу людини, які є певним «продуктом» соціальної та політичної стратифікації суспільства.

Науковці зазначають, що дохід, багатство, освіта, доступ до влади, престиж професії дозволяють виокремити такі види соціальної стратифікації: «економічна (за рівнем багатства й доходів); політична (за рівнем доступу до політичної влади, за рангом посади); освітня (за рівнем освіти); професійна (за престижністю професії)» [5, с. 120].

Якщо соціальна стратифікація відтворює соціальну нерівність, то політична стратифікація – політичну. Політична стратифікація є «відносинами політичної нерівності, які обумовлюються положенням різних груп у системі владних інститутів, а також можливостями цих груп впливати на прийняття політичних рішень» [Цит. за: 5, с. 122]. Означені системи є взаємообумовленими: соціальне положення (статус, дохід, освіта, престижність професії) обумовлюють і доступ до влади (політичний статус). І навпаки – політичний статус, особливо у нашому суспільстві, визначає соціальне положення людини чи групи.

Разом з тим, науковці вказують на обмеженість дослідження мотивів політичної поведінки, використовуючи в якості одиниць аналізу лише «матеріальне становище, рівень освіти, професію тощо, тому що навіть люди з однаковими соціально-економічними показниками можуть мати відмінності в ступені політичної активності або індиферентності» [8, с. 39]. Ці чинники доповнюють психологічні особливості суб'єкта політичної поведінки.

Варто вказати на те, що в умовах демократизації суспільства економічний чинник здійснює помітний вплив зокрема на електоральну мотивацію громадян. Згідно з теорією раціональної поведінки, теорією «економічного голосування» електоральний вибір обумовлює отримання користі від тієї чи іншої політичної сили, її успішність в економічній політиці. Так, за оцінками Соціологічної групи «Рейтинг», у квітні-травні 2017 року при виборі голосування за ту чи іншу політичну силу громадяни України домінуючими назвали передусім те, що партія пропонує в соціальній політиці (35%) і в економіці (34%). Інші позиції: національна безпека та захист прав і свобод (по 6%); охорона здоров'я (4%) і останні позиції – система освіти та сфера культури [4, слайд 40].

Доцільно відзначити, що в умовах стабільної демократії та в умовах демократизації суспільства чинники, які впливають на формування політичної поведінки є тотожними. Проте, їх пріоритетність та наслідки різні. Зокрема, на думку фахівців, абсентеїзм у країнах зі сталою демократією є реакцією на «стабільність політичної системи й високий життєвий рівень, засвідчує підтримку й довіру до політичних еліт з боку громадян» [6]. В умовах демократизації суспільства абсентеїзм «нерідко є наслідком розчарованості громадян у політичному курсі розвитку країни, недовіри до політичних еліт і лідерів, зневіри у можливість вплинути на процес ухвалення політичних рішень. За наявності таких передумов абсентеїзм набуває негативного забарвлення, а також створює сприятливі умови для застосування різного роду деструктивних виборчих технологій» [6].

В оцінюванні значення інформаційного чиннику у формуванні політичної мотивації в умовах демократизації суспільства, погоджуємося із науковцями у наступному. По-перше, всесвітня мережа є «інструментом політичної мобілізації, котра може спрямовувати політичну активність мас у конструктивне русло, орієнтувати її на зміцнення і розвиток демократії» [9, с. 72]; запроваджує трансформаційні зміни у свідомості і поведінці як влади, так і громадянського суспільства; створює можливість участі громадян у прийнятті політичних рішень та контролювати владу; надає можливість розширення прав громадян через отримання різної інформації; формує творче ставлення до інформації з можливістю творення нових ідей, а не лише споживацьке до неї її ставлення та інше» [9, с. 72-73]. Разом з тим, варто пам'ятати, що ці технології також використовуються для формування псевдомотивації політичної участі, а також терористичними й екстремістськими організаціями для пропаганди своїх ідей та мобілізації прихильників.

По-друге, інформаційне суспільство стратифікується у такий спосіб, що приналежність до вищого класу, еліти обумовлюється інтелектуальним потенціалом людини, здатністю генерувати нові ідеї [9, с. 66]. Це актуалізує формування мотивів навчання, зокрема отримання політичних знань та політичної освіти. А надлишковість та доступність інформації, які формують поверховість, ілюзорність та хибність знань, посилює значимість академічної освіти в суспільстві.

По-третє, серед переваг інформаційного суспільства науковці визнають створення умов і відкритої платформи для публічних дискусій, діалогу з владою, полілогу, до якого можуть долучитися «он-лайн» люди з різних груп та країн з метою висловлення своєї позиції відносно реальних і актуальних проблем. Разом з тим, комунікація, зокрема між владою та суспільством через ЗМК, часто має епізодичний та локальний характер: «громадяни вступають у взаємодію з владою переважно в межах конкретних політичних проєктів, які викликають у них індивідуальну мотивацію участі» [9, с. 69].

По-четверте, в сучасному суспільстві ЗМК є потужним каналом впливу на політичну свідомість, політичні переконання як громадянина, так і суспільства. Вони задають порядок денний, формують пріоритетність актуальних питань і проблем та визначають ідентичність громадян («для політичної ідентифікації громадян цілком вистачає навіть інформації, що виходить з неякісних друкованих та електронних ЗМІ» [9, с. 70]). Вони маніпулюють громадською думкою і здатні формувати псевдомотиви політичної участі.

Отже, варто уникати однозначності при оцінці інформаційного чинника як потужного ресурсу у формуванні мотивації політичної поведінки в сучасному суспільстві. Дія інформаційного чинника розкривається і у можливості змінити мотивацію політичної поведінки людини під впливом отриманої інформації. Суб'єктами такого впливу можуть бути викладачі, експерти, авторитетні особи, лідери громадської думки, блогери та інші.

Численні дослідження переконують у домінуючому впливі культури, зокрема політичної, в умовах демократизації суспільства. Слушним є висновок Р. Інглехрта, що «Синдром цінностей довіри, толерантності, добробуту і участі у прийнятті рішень, виявлений параметром виживання чи самовираження, є особливо важливим. Демократія не досягається простим запровадженням інституційних змін чи через маневрування еліти. Її виживання залежить від цінностей і вірувань звичайних громадян» [2].

Одним із чинників, що пов'язаний із особливістю політичної культури суспільства та впливає на формування мотивації політичної поведінки в умовах демократизації є такий феномен як корупція. Варто вказати, що корупція нині є проблемою, яка більшим чи меншим ступенем притаманна усякому суспільству. Проте її вкоріненість обумовлюється ефективністю боротьби спільними зусиллями держави та громадянського суспільства. Корупція в умовах демократизації є потужним чинником формування мотиваційного середовища всієї системи суспільно-політичних відносин.

Основними чинниками розвитку політичної корупції науковці називають такі: *політичні* – недорозвиненість або занепад зв'язків між громадянами та урядовцями, політиками; слабкість інститутів управління, брак політичної волі проводити політичні, адміністративні, конституційні, економічні, соціальні реформи, національна політична культура, лояльна до корупції, низький рівень політичної конкуренції в суспільстві, політична нестабільність, відсутність свободи преси, тоталітарний/авторитарний характер усієї політичної системи; *правові* – неефективність системи правозастосування, ...слабкість, підконтрольність судової системи, відсутність механізму стримувань і противаг; *економічні* – надмірне оподаткування, наявність «тіньової» економіки і слабе державне регулювання економіки, відсутність конкуренції у сфері державних закупівель, метод здійснення приватизації, орієнтованість владної верхівки лише на збір ренти тощо» [Цит. за: 3, с. 200].

Корупція обумовлюється особливостями політичного режиму, національними «традиціями» політичної корупції, розвитком політичної культури, економічним чинником тощо. Цікавий висновок робить Г. Кохан: «Кожна форма політичної корупції в одній системі може бути поодиноким та хаотичним проявом, а в іншій – набути ознак норми» [Цит. за: 3,

с. 195]. Останній варіант, на нашу думку, найнебезпечніший, оскільки може зруйнувати систему цінностей суспільства, делегітимізувати владу.

Як впливає політична корупція на формування мотивації політичної поведінки? Для відповіді звернемо увагу на висновки Г. Кохан стосовно наслідків корупції у країнах зі сталою та «молодою» демократією:

«...для «старих» європейських демократій слід назвати такі негативні наслідки, як абсентеїзм, низька довіра громадян до органів влади, неефективність ринку державних послуг, бюрократична тяганина, корумпована виборча система, делегітимізація політичного правлячого класу; позитивні – судові розслідування незаконної діяльності чиновників та політиків, викриття виборчих махінацій, руйнування зв'язків між політиками й організованою злочинністю, втрата політичної протекції корумпованими суб'єктами тощо...» [Цит. за: 3, с. 201-202]

Для пострадянських демократій негативними наслідками авторка слушно називає «корумпованість усїєї політичної системи, обмежена роль держави у процесах управління та регулювання економіки, зловживання під час виборчих кампаній на користь партії влади або кандидата у президенти від владної верхівки, монополізація ЗМІ, персоналізація усїєї політики, заміна економіки її «тіньовою» альтернативою тощо. Певним позитивним наслідком політичної корупції на пострадянському просторі початку 1990-х років у наукових колах вважають утворення системи «кругової поруки», яка на той час забезпечила контроль та належне функціонування державного механізму» [Цит. за: 3, с. 201-202]. Нині у нашому суспільстві важко визначити позитивні наслідки корупції. Навпаки, вона посилює розчарування та недовіру до влади з боку громадян. Корупція, за соціологічними опитуваннями громадян у квітні-травні 2017 року, входить до трійки головних проблем українського суспільства (її назвали 52% опитаних громадян). Інші дві – це військові дії на Донбасі (54%) і низький рівень виробництва (30%) [4, слайд 44].

У науковому колі триває дискусія щодо провідної ролі еліти чи громадянського суспільства у вирішенні проблеми корупції. У цьому контексті С. Гантінгтон наводить приклад подолання корупції у Сингапурі: «...це одне з найменш корумпованих у світі суспільств, що прирівнюється до Данії, Швеції, Фінляндії та Нової Зеландії. Поясненням є політика Лі Кван Ю (Lee Kwan Yew), який поставив за мету зробити Сингапур якнайменш корумпованим і досяг успіху. Тут «політика дійсно змінила культуру і врятувала її від неї самої». Проте, постає питання, наскільки некорумпованим залишатиметься Сингапур після того, як Лі Кван Ю відійде? Чи може політика назавжди «врятувати» суспільство від нього самого?» [1].

Як відповідь на питання С. Гантінгтона можна навести думку вже згаданої нами вище дослідниці Г. Кохан, що «Жоден політичний режим не передбачає абсолютного захисту від корупції, у т.ч. й розвинена демократія. ...Здатність демократії протистояти політичній корупції залежить від зрілості демократії, прозорості і демократичності системи вироблення політики, ухвалення політичних рішень, якості урядування і стримуючих чинників – наявності вільних ЗМІ, незалежних судів, розвиненого громадянського суспільства, дотримання процедури чесних і прозорих виборів» [3, с. 4]

У цьому контексті слухними також вважаємо думки Н. Палас, що важливим є не лише *розуміння (курсив наш – М. К.)* основних принципів демократії, а й їх *особистого дотримання (курсив наш – М. К.)* «без всесильної влади і з повнотою відповідальності за неї» [7].

Не менш важливими у формуванні мотивації політичної поведінки є «специфічні політичні фактори». Серед них фахівці називають: «вплив конкретної політичної ситуації; перманентна трансформація мотивів суб'єкта в процесі соціальної взаємодії; настанови, цінності та орієнтації, завдяки яким кожна особистість має свою систему потреб, засвоює систему політичних цінностей суспільства, вибудовує свою стратегію політичної поведінки, що дає змогу певним чином об'єднати соціальну та індивідуальну мотивації» [10, с. 106].

Насамкінець зазначимо, що крім розглянутих вище чинників, вплив на мотиваційну основу політичної поведінки здійснюють політичні партії та громадсько-політичні об'єднання, авторитетні державні діячі та політичні лідери тощо. Використовуючи різні стимули, ці «мотиватори» можуть як мотивувати, так і демотивувати політичну поведінку людини. На наше переконання, успішність демократизації суспільства обумовлена тим, що і суб'єкти влади, і пересічні громадяни мають не імітувати, а саме демонструвати затвердження демократичних цінностей у своїй політичній культурі та поведінці.

Використана література:

1. Гантінгтон С. Культуру слід враховувати [Електронний ресурс] / С. Гантінгтон // Незалежний культурний часопис «І», 2008. – № 53. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/huntington.htm>
2. Інглгарт Р. Культура і демократія [Електронний ресурс] / Р. Інглгарт // Незалежний культурний часопис «І», 2008. – № 53. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm>
3. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : [монографія] / Г. В. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с.
4. Опитування IRI: Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 91 слайд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/poll_iri_dinamika_obschestvenno-politicheskikh_vzglyadov_v_ukraine.html
5. Остапенко М. Соціальна і політична стратифікації: кореляція понять [Текст] / М. Остапенко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 2011. – Випуск 6. – С. 119-124.
6. Павлова Л. Електоральні уподобання громадян як основний чинник формування стратегій виборчих кампаній в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Л. Павлова // Політологічні записки, 2012. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_15
7. Палас Н. Демократія як політична цінність та становлення її в українському суспільстві [Електронний ресурс] / Н. Палас // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Випуск 25, 2013. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21108/1/16-91-95.pdf>
8. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації : [монографія] / за наук. ред. Л. О. Кияшко. – К. : Міленіум, 2014. – 216 с.
9. Сіленко А. Соціально-політичні наслідки інформаційної революції / А. Сіленко // Політичний менеджмент, 2005. – № 5. – С. 61-74.
10. Формування навичок ефективною політичної участі молоді: технології психологічного супроводу : [монографія] / за наук. ред. Л. О. Кияшко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 314 с.
11. Хамутовская С. Социально-психологический подход к изучению электорального поведения населения: сущность и особенности [Електронний ресурс] / С. Хамутовская // Spółeczeństwo i Edukacja - Międzynarodowe Studia Humanistyczne, 2012. – № 2. – С. 189-204.

Куницький М. П. *Внешние детерминанты мотивации политического поведения в условиях демократизации общества*

Статья посвящена исследованию внешних макрофакторов формирования мотивации политического поведения в условиях демократизации общественных отношений. Среди них внимание уделяется экономическому, информационному и политико-культурному. Отдельно анализируется коррупция и её влияние на формирование мотивации политического поведения общества.

Ключевые слова: мотивация политического поведения, макрофакторы мотивации политического поведения, демократизация общества.

Kunytskyi M. *External Determinants of Motivation of Political Conduct in Conditions of Democratization of Society*

The article is devoted to research of external macrofactors of forming of motivation of political conduct in the conditions of democratization of public relations. Among them the attention is accented on economical, informative and to political cultural. Such phenomenon is separately analysed as a corruption and its value in forming of motivation of political conduct of society.

Keywords: motivation of political conduct, macrofactors of motivation of political conduct, democratization of society.

УДК: 321:351

Нікогосян Т. А.

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

У статті розглянуто специфіку розгортання суспільно-політичної трансформації на пострадянському просторі. Визначено основні чинники реформування та роль політичної еліти як провідного суб'єкта політичних змін.

Ключові слова: політична трансформація, демократизація, пострадянський простір, політична еліта.

Глобальні суспільно-політичні трансформації, що відбувалися наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст., привернули увагу багатьох дослідників, яка представлена у зростаючій кількості наукової літератури. Висновки наукових розвідок загалом підтверджують багатовимірний характер процесів демократизації. Окремі аспекти даної тематики висвітлені у роботах Ж. Блонделя, Л. Даймонда, Г. О'Доннелла, Т. Карозерса, Х. Лінца, А. Пшеворського, Д. Растоу, А. Степана, С. Хантінгтона, Ф. Шмітера та ін. Зміст та особливості демократичного транзиту висвітлюються в роботах українських вчених О. Бабкіної, В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Кіндратець, П. Кутуєва, О. Куценко, В. Мацієвського, М. Михальченка, О. Новакової, М. Остапенко, О. Романюка, О. Фісуна та ін. Вченими було сформульовано багато тлумачень та інтерпретацій поширення демократії й використання її основних цінностей як ідеології якісних політичних змін у багатьох суспільствах. Не дивлячись на це, досі не має чітких відповідей на питання, чому при наявності подібної стартової мети, різні країни дійшли відмінних результатів.

Виходячи з цього, метою статті є визначення провідних відмінностей суспільно-політичного розвитку країн, що виникли після руйнування СРСР, на основі аналізу передумов та результатів політичних трансформацій на пострадянському просторі.

Кінець ХХ ст. приніс потужні політичні зміни для всіх держав, що так чи інакше знаходилися під впливом СРСР. Країни Східної Європи також зіткнулися з багатьма проблемами при здійсненні переходу від прокомуністичних до демократичних режимів та входження в ЄС. Але сьогодні більшість з них вже отримує позитивні наслідки реформування як політичної, так і економічної систем. Свідченням цього є, наприклад, динаміка трудової міграції. За даними ООН з 1992 до 2015 рр. із Східної Європи з метою працевлаштування виїхало понад 18 мільйонів громадян. Однак зараз тенденція суттєво змінюється, масовий виїзд із східноєвропейських країн на Захід суттєво уповільнюється. Зміцнення економік, підвищення зарплат і порівняно низька вартість житла стають чинниками повернення емігрантів. Статистичні дані за липень 2017 р. свідчать про потужну тенденцію повернення кваліфікованих працівників із Заходу в рідні східноєвропейські країни. Видання The Economist пише, що «з 2010 року обсяг еміграції стрімко скоротився у 9 з 11 пост-комуністичних країнах ЄС. Кількість емігрантів зі сходу у Великій Британії у 2010-